

Л. О. Циндровська, К. В. Корнієнко

ХОДОСІВСЬКЕ ГОРОДИЩЕ ЗАРУБИНЕЦЬКОГО ЧАСУ

Стаття присвячена публікації та інтерпретації матеріалів зарубинецької культури, знайдених на городищі в с. Ходосівка на Київщині.

Ключові слова: зарубинецька культура, Ходосівка.

Ходосівське зарубинецьке городище входить до ряду більш відомих і ширше досліджених подібних пам'яток цього часу, розташованих на правобережжі Середнього Подніпров'я (Пилипенкова Гора, Бабина Гора, Монастирок, Зарубинці та ін.). Даний об'єкт привертає увагу і тим, що досі є найпівнічнішим городищем на вказаній території. Попри те, що пам'ятка неодноразово обстежувалася і шурфувалася спеціалістами починаючи з 50-х років минулого сторіччя (Махно 1959, с. 96; Максимов 1972, с. 38), відносно планомірні розкопки на ній були проведені лише у 1976 р. експедицією Інституту археології АН УРСР, якою керував Є.В. Максимов. Як під час попередніх шурфовок, так і під час розкопок, тут, окрім скіфського, було виявлено досить потужний і насичений зарубинецький шар. На жаль, за час роботи експедиції вдалося дослідити зовсім незначну площу пам'ятки (Максимов 1976).

Матеріали з розкопок Ходосівського городища зберігаються у Наукових фондах ІА НАНУ (колекція № 909), окремі предмети експонуються в Археологічному музеї ІА НАНУ.

При підготовці даної публікації, під час опрацювання археологічних матеріалів та польової документації, авторам довелося зіткнутися з рядом невизначеностей та невідповідностей. Зокрема, це стосується відсутності конкретних прив'язок знахідок до плану, вказівок глибини їх місцезнаходження (першочергово — індивідуальних знахідок). Спостерігається деяка невідповідність між текстом звіту та польовими кресленнями: відсутні зображення та конкретна прив'язка розкопів до пошукових траншей на загальному плані, не завжди співпадають розміри, існують деякі невідповідності в кресленнях житла тощо. Крім того, не весь матеріал

було передано до фондів Інституту археології НАН України. Усе це значно ускладнило опрацювання, інтерпретацію та введення до наукового обігу матеріалів з цієї неординарної пам'ятки.

Городище знаходиться на південній околиці с. Ходосівка Києво-Святошинського р-ну Київської обл. Пам'ятка розташована на високому плато (близько 80 м над рівнем заплави) правого корінного берега Дніпра. У плані останець має видовжену вздовж лінії північ — південь форму завширшки 50—80 м, завдовжки понад 100 м. З трьох боків пагорб обмежений крутими трасованими схилами, а в північно-західній частині має пологий виступ-площадку, де, вірогідно, в давнину було розміщено в'їзд. Сама площадка рівна з незначним нахилом до півдня, обмежена по краях ледь помітними залишками валу. На більш пологому південному схилі простежено рештки другого валу (рис. 1, 2).

Попередні шурфовки виявили найбільше скупчення матеріалу на південній ділянці пам'ятки, яке і було обрано найперспективнішою для розкопок. Дослідження проводилися за методикою прокладання пошукових траншей з метою визначення потужності культурного шару та виявлення окремих об'єктів. Шість таких траншей, орієнтованих по лінії схід — захід, шириною 0,5 м, довжиною від 16 до 44 м були закладені саме на південному краю площадки (рис. 3). У крайніх з півдня траншеях культурний шар сягав товщини близько 1 м, у той час, як у центральній та західній частинах городища його майже не виявлено. На основі темних плям заповнення об'єктів, що були простежені у вказаних траншеях, закладено розкоп, де виявлено рештки житла (рис. 4).

Житло прямокутної в плані форми, стіни орієнтовано по сторонах світу. Розміри житла становили 6,8 × 4 м, підлога заглиблена у материк на 0,5 м. Впритул до східної (коротшої) стіни знаходилися рештки глиняного вогнища круглої форми діаметром близько 0,9 м. Подібне розташування вогнища не характерне для зару-

Рис. 1. Ходосівське городище. Вид з півдня на північну частину

Рис. 2. Ходосівське городище. Вид з півдня на північну частину

бинецьких жителів Середнього Подніпров'я, але відоме на поселенні Оболонь в Києві (Башкатов 2004, с. 39—48). Уздовж західної стіни житла зафіксоване підвищення материкового ґрунту, яке утворювало своєрідну площадку висотою 0,3 м, завширшки від 1,1 до 1,6 м. Функціональне призначення такої площадки неясне. Можливо, вона слугувала лежанкою або ж своєрідною полицею для розміщення посуду та припасів. Конструкція стін житла також не визначена; вхід, вірогідно, був із південного боку.

Заповнення житла не вирізняється особливою насиченістю матеріалом. Тут знайдено дрібні уламки посуду (близько двох десятків лощених та понад чотири десятки кухонних), серед яких можна виділити фрагмент диска-сковорідки. Із житла також походять глиняне пряслице, уламок глиняного грузила, фрагмент вінець гончарної сіро-глиняної посудинки.

Більш насиченим знахідками та різноманітністю матеріалів виявився культурний шар розкопу та траншей. Загалом, матеріал концентрувався в центральній, східній та південній частинах на глибині 0,3—0,7 м. Так, неподалік від житла, на північ від нього, були знайдені великий залізний риболовний гачок та знаряддя праці типу ложкаря. На південь від житла культурний шар виявився багатшим на знахідки. З цієї ділянки походять залізний наконечник стріли, уламок залізної шпильки, фрагменти залізних ножів, бронзова фібула середньолатенської схеми, різноманітні скляні та пастові намистини, глиняні пряслиця, уламки античних амфор і столових посудин. Найчисельнішим матеріалом, знайденим під час розкопок, є ліпна кераміка: фрагменти кухонного посуду (горщиків, корчаг), чорнолощених мисок, горщиків, кухлів. У значній кількості знайдені уламки груболіпних конічних посудин — кришок, а також плоских дисків — сковорідок. Усього в колекції Ходосівського городища нараховується понад 800 фрагментів зарубинецької кераміки, серед якої 72 % складають уламки кухонного посуду, а 28 % — столового (лощеного).

Асортимент кухонної кераміки, судячи за фрагментами вінець та виразними уламками стінок і донець, представлений типовими для зарубинецької культури формами. Це корчаги, горщики, конічні кришки та диски-сковорідки. Корчаги і горщики різняться розміром, товщиною стінок,

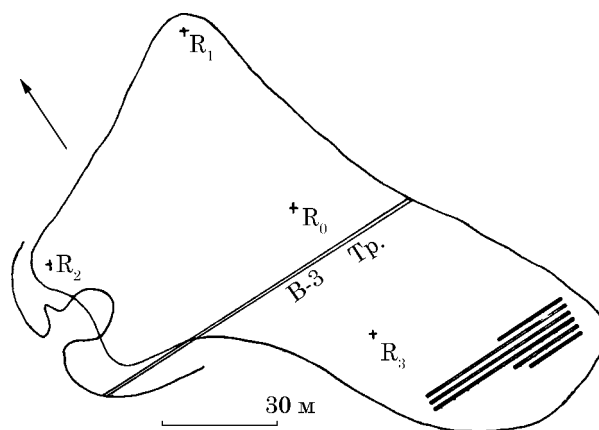

Рис. 3. Схематичний план Ходосівського городища

у деяких випадках — характером обробки поверхні та складом домішок у глиняному тісті. Розміри корчаг в середньому досягають 40—50 см висоти, діаметр вінець — 30—40 см, товщина стінок — близько 1 см. У глині наявні значні домішки шамоту та дрєсви. Поверхня корчаг в ряді випадків вкрита недбало виконаними розчісами. Краї вінець переважно орнаментовані пальцевими вдавленнями або заціпами, у окремих випадках — косими насічками. Такі посудини переважно використовувалися для зберігання продуктів (рис. 6, 1, 2). Для кухонних горщиків характерні менші розміри і більш старанно оброблена поверхня, висота не перевищує 25—28 см, діаметр вінець — 15—20 см. Поверхня стінок акуратна і навіть заглажена, домішки в тісті значно дрібніші (рис. 6, 3, 4).

Функціонально з горщиками можуть бути пов'язані посудини-кришки. Вони мають широкий

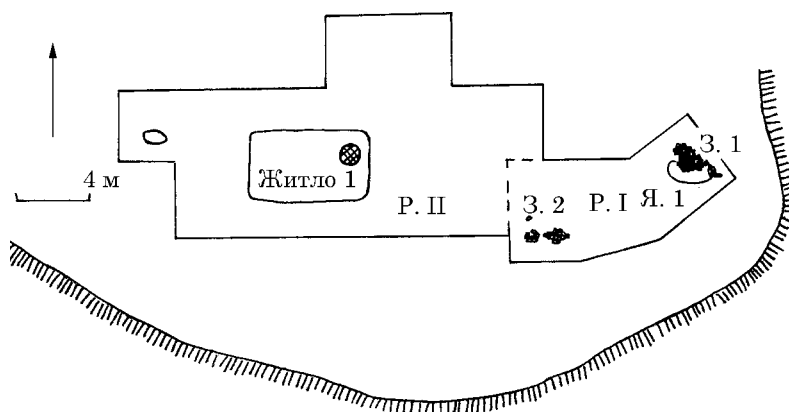

Рис. 4. Ходосівське городище. План розкопу

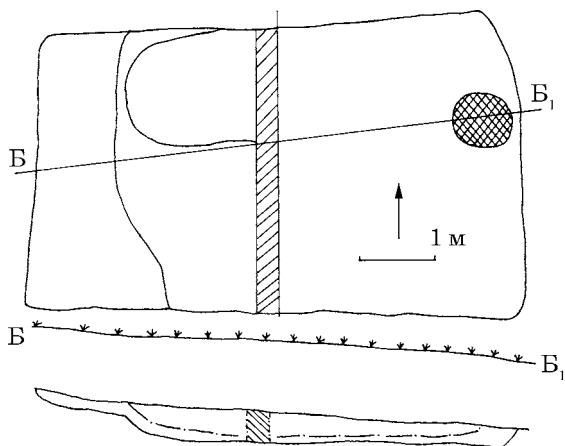

Рис. 5. Ходосівське городище. План і розрізи житла

конічний корпус і досить виразну ручку конічної або циліндричної форми, у більшості випадків порожнисту. Діаметр вінець таких посудин сягає 15—20 см, висота ручок — до 5 см (рис. 7, 1).

До кухонного посуду дослідники відносять і так звані сковорідки. Таких на городищі знайдено 9 фрагментів від 6 екземплярів. Вони мають форму диска діаметром 20—25 см, товщиною 1—1,5 см. Як правило, поверхня сковорідок з одного боку гладенька і залощена, з іншого — прикрашена пальцевими вдавленнями, які складаються в орнамент (рис. 7, 2). Вважається, що такі вироби використовувалися для випікання коржиків-хлібців. Не виключено, що вони могли слугувати і покривками для горщиків.

Столовий (лощений) посуд представлено менш широко: це переважно фрагменти мисок, кувалів і горщиків. Глина, з якою він виготовлений, містить домішки дуже дрібного шамоту або піску, тісто добре відмудлене. Поверхня столових посудин ретельно заглажена як із зовнішнього, так і з внутрішнього боків. Щоправда, якість лощення, так само, як і якість обпалу, не завжди однакова. Показовим є колір посудин — здебільшого чорний, іноді — тем-

но-сірий або брунатний. Плями різних кольорів, що трапляються на поверхні столових посудин свідчать про посередню якість випалу. Традиційно лощений посуд додатково не декорувався.

Миски за формою являють собою широкогорлі посудини з округлим або реберчастим корпусом, прямими вертикальними або трохи відігнутими назвоні вінцями та нешироким дном. У окремих випадках зовні під вінцями наявний виступ-ребро. Денця мисок плоскі, лише у кількох випадках оформлені у вигляді кільцевого піддону. Діаметр вінець мисок (реконструкція по фрагментах) становить приблизно 18—22 см, діаметр донець — 8—12 см (рис. 6, 5—7). Чорнолощені горщики за формою та параметрами майже не відрізняються від кухонних. В окремих випадках спостерігаються більш акуратно сформовані вінця, які можуть відділятися від плечиків прокресленою лінією. Знахідки фрагментів горщиків на городищі нечисленні. Кухлі різняться від горщиків розмірами та наявністю ручки. Висота таких посудин не перевищує 15 см. Ручки, як правило, з'єднують край або середину вінець з плечем посудини. За формою ручки круглі або овальні в перетині та круглі (петельчасті) або гострокутні (колінчасті) в профілі.

Окрім посуду, керамічні вироби представлені також знаряддями праці — пряслицями та уламком грузила. На городищі виявлено три екземпляри плоских пряслиць: два біконічні (мають чітко виражене ребро), третє — дисковидне з заокругленим бочком. Діаметр пряслиць 3—3,5 см, товщина 1—1,2 см, діаметр отворів 0,8—1,2 см. Вироби такої форми трапляються на зарубинецьких пам'ятках перехідного та пізнього періодів (рис. 8, 1).

Місцеву зарубинецьку кераміку з Ходосівки доповнюють знахідки фрагментів імпортованих античних посудин, яких нараховується близько двох десятків. Поряд із достатньо традиційними для зарубинецьких пам'яток фрагментами амфор, тобто тарного посуду, у культурному шарі виявлена представницька серія уламків гончарних сіроглиняних, червоноглиняних та червонолакових столових посудин. На жаль, ці фрагменти переважно дрібні та маловиразні, але у ряді випадків, враховуючи форму вінець, дна та товщину стінок (приблизно 2—3 мм), можна припустити, що йдеться про чашки, тарілки і, можливо, глеки. Амфорні фрагменти представлені світлоглиняними та червоноглиняними екземплярами, серед яких можна виділити стінки та уламок двоствольної ручки (рис. 8, 3). Узагальнююча дата цих виробів — I ст. до н. е. — I ст. н. е.

На Ходосівському городищі знайдено досить цікавий набір знарядь праці з чорного металу. Слід зазначити, що майже всі вони (14 предметів) були піддані металографічному аналізу (Гопак 1984, с. 88—92). Результати цих досліджень показали відносно невисокий рівень ковальського ремесла на городищі, який, тим не менше, був близьким до інших північних пам'яток середньодніпровського регіону, таких як Лютіж та Оболюнь.

Найбільшу групу складають ножі (6 екз.), що відносяться до типу «з прямою спинкою». Лежа ножів збереглися не повністю, довжина коливається від 5 до 10 см, максимальна ширина — 1,4 см, товщина біля спинки — 0,2—0,3 см. Ножі мають невеликий (завдовжки

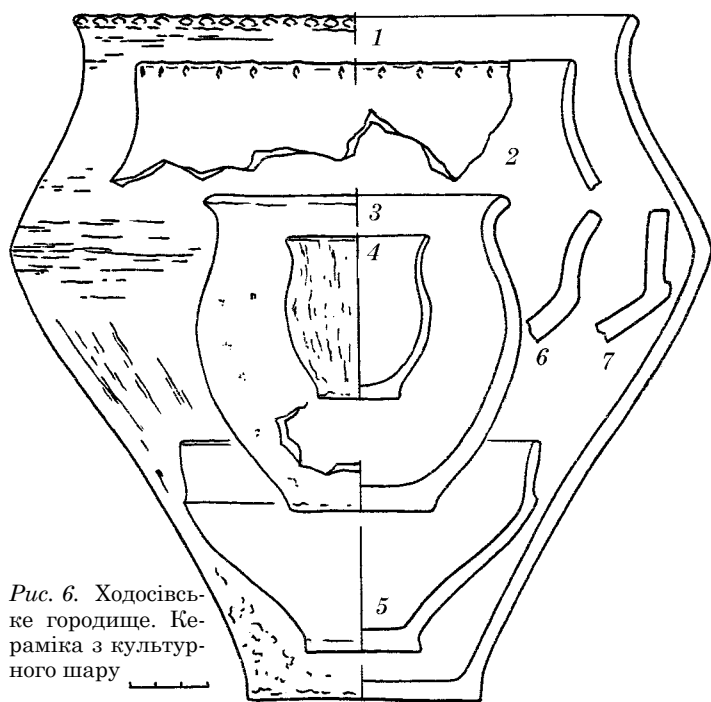

Рис. 6. Ходосівське городище. Кераміка з культурного шару

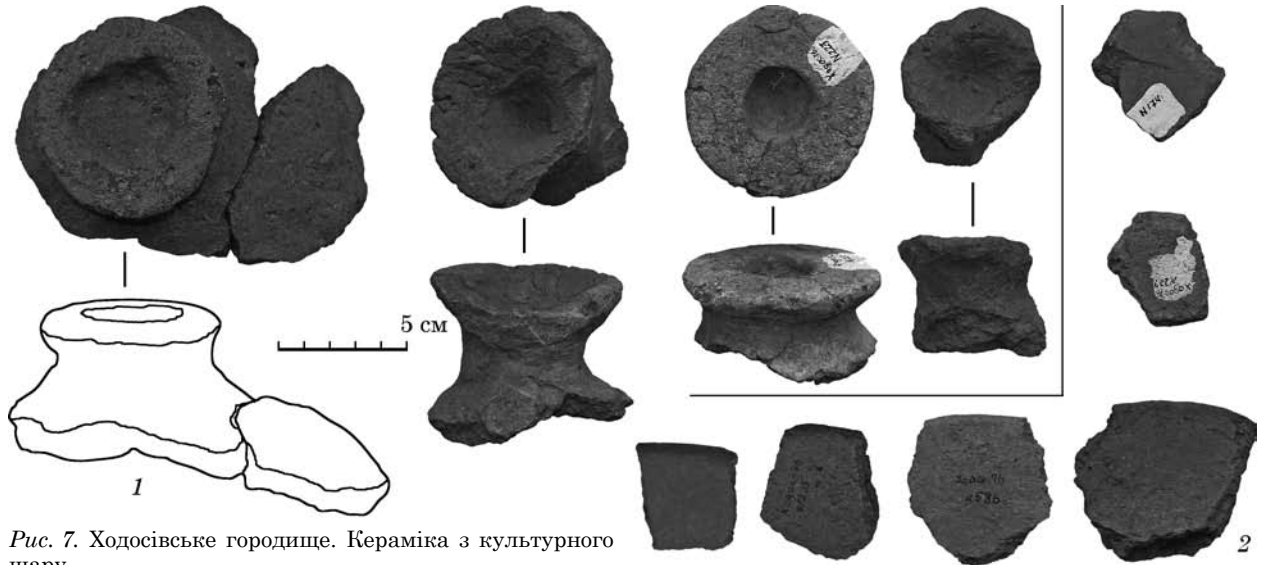

Рис. 7. Ходосівське городище. Кераміка з культурного шару

Рис. 8. Ходосівське городище. Індивідуальні знахідки

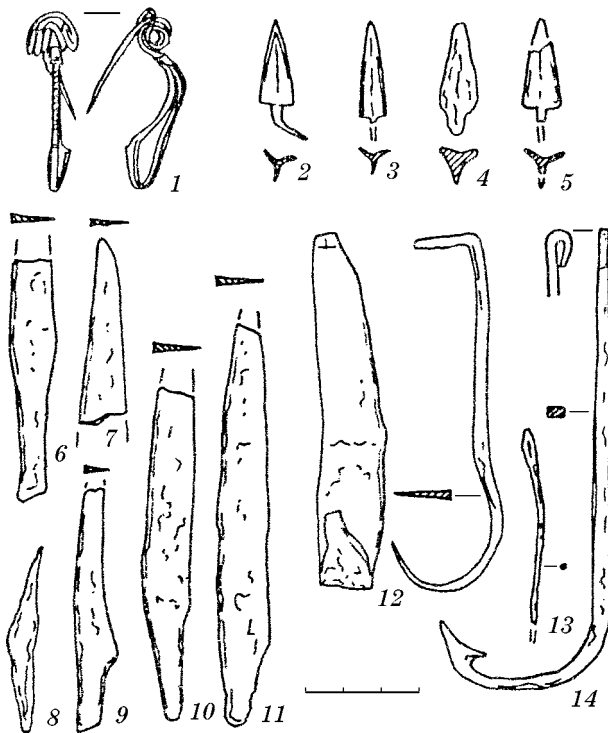

Рис. 9. Ходосівське городище. Вироби з металу

2—4 см) черешок конічної форми, відокремлений від леза плавним переходом (рис. 9, 6—11). Металографічний аналіз показав, що 5 екземплярів були

Рис. 10. Ходосівське городище. Рештки спаленого частотолу

виготовлені з погано прокованого кричного заліза з великою кількістю домішок шлаку в металі, один виявився суцільно стальним.

Унікальною знахідкою є залізний ложкар — інструмент для обробки дерева, зокрема для виготовлення дерев'яних ложок. Він досить масивний (27 г), з прямим держаком у вигляді пластини та вигнутим дугою лезом. З іншого кінця держака — перпендикулярний шип для кріплення ручки. Довжина інструменту понад 10 см, ширина держака — близько 2 см, ширина робочої зони — близько 3 см (рис. 9, 12). Виготовлено лезо ложка методом ковальського зварювання із сталевий та залізної поздовжніх смуг.

Ще одним виробом зарубинецьких майстрів, що не часто трапляється на пам'ятках, є швацька голка. Знайдений екземпляр, довжиною 5,3 см, квадратний в перетині, з розплющеним вушком у верхній частині (рис. 9, 13). Виготовлено голку з кричного заліза.

На городищі також знайдено рибальський гачок досить великого розміру (вага 14 г), виготовлений із квадратного в перетині дроту з погано прокованого кричного заліза з великою кількістю домішок шлаку. Довжина гачка — 13 см, на кінці має петлю для прив'язування (рис. 9, 14).

З чотирьох наконечників стріл сарматського типу з невеликим трилопатеvim жалом та довгим, круглим в перетині, черешком два — суцільно залізні, один — із середньо-вуглецевої сталі. Вага кожного з них близько 2 г, довжина — 2,5—3 см (рис. 9, 2—5).

Важливими знахідками є фібули, які, завдяки детально розробленій типології та хронології, часто стають основним датуючим матеріалом. На Ходосівському городищі знайдено бронзову фібулу середньолатенської схеми, дротяну, одночленну, з прогнутою спинкою — тип Д/А за С.П. Пачкова (Пачкова 2006, с. 80), що датують I ст. до н. е. — I ст. н. е. Вузьку ніжку відігнуто догори і прикріплено до спинки майже біля чотиривиткової пружини. Пластину прикрашено рельєфним орнаментом. Довжина фібули 4,8—5 см (рис. 9, 1).

На пам'ятці знайдено 1 пастову і 7 скляних намистин різної форми, дві з яких подвійні і дві потрійні. Останні являють собою круглі скляні намистини з матового скла білого кольору, з'єднані між собою впритул або ж коротенькими перемичками. Довжина цих намистин-пронизок — 1—1,5 см. Крім того, виявлено дві круглі намистини з непрозорого білого скла та фрагмент з синього. Дві перші однакового розміру (діаметром 1 см), поверхня однієї ребриста. Пастова намистина синього кольору, розмірами 1,8 × 1 см, має форму зрізаного конуса, орнаментована довільними лініями-зигзагами білого кольору (рис. 8, 2). Такі прикраси традиційно імпортувалися на Середнє Подніпров'я з античних міст Північного Причорномор'я, де були поширені протягом I ст. до н. е. — I ст. н. е.

Вірогідно, до зарубинецького часу належать і оборонні споруди городища. Залишки земляних валів добре помітні вздовж края площадки, зокрема, у південно-західній її частині. При розрізі цієї ділянки траншеєю, були виявлені рештки оборонної системи, яка складалася із згаданого земляного валу, рову перед ним на схилі і ще однієї пари — вала і рову — розташованої нижче. По верхньому валу проходила каркасно-глиняна стіна, залишки якої представлені масивом перепаленої під час пожежі

глиняної обмазки, яка завалилася у верхній рів, і обгорілими нижніми частинами стовпів завтовшки близько 20 см, що були основою цієї стіни (рис. 10). Звідси ж походять фрагменти перепаленої зарубинецької кераміки. Поблизу були знайдені згадувані наконечники стріл сарматського типу. Подібна система і конструкція оборонних споруд відома на зарубинецьких городищах Канівщини — Пилипенківій Горі, Бабиній Горі, Монастирку, де також були знайдені сарматські наконечники стріл.

Дослідження, проведені на Ходосівському городищі, виявили культурний шар двох історичних періодів: скіфського та ранньослов'янського (зарубинецького). Під час розкопок були знайдені фрагменти скіфської кераміки, рештки кам'яних викладок та яма скіфського часу. Зарубинецький шар пам'ятки датується I ст. до н. е. — серединою I ст. н. е.

Баикатов Ю.Ю. Особливості житлобудування та господарчої діяльності мешканців заплавної поселення Луг IV (Оболонь) // Археологія давніх слов'ян. — К., 2004. — С. 39—48.

Гонак В.Д. Ковальська справа у мешканців Ходосівського городища на рубежі нашої ери // Археологія. — 1984. — Вип. 48. — С. 88—92.

Максимов Е.В. Зарубинецька культура на території УССР. — К., 1982.

Максимов Е.В., Терпиловский Р.В., Циндровская Л.А. Отчет о работе Среднеднепровской раннеславянской экспедиции в 1976 году / НА ІА НАНУ. — 1976/21.

Махно Е.В. Раскопки зарубинецких поселений в Киевском Приднепровье в 1950 г. // МИА. — 1959. — № 70. — С. 94—102.

Пачкова С.П. Зарубинецкая культура и латенизированные культуры Европы. — К., 2006.

Максимов Е.В. Среднее Поднепровье на рубеже нашей эры. — К., 1972.

Л. А. Циндровская, Е. В. Корниенко

ХОДОСОВСКОЕ ГОРОДИЩЕ ЗАРУБИНЕЦКОГО ВРЕМЕНИ

Ходосовское городище — самое северное из известных зарубинецких памятников Среднего Поднепровья, где сохранились остатки оборонительных сооружений этого времени (вал, ров, частокол). Исследован небольшой участок в южной части холма, на котором обнаружен мощный культурный слой и жилище. На памятнике найдены фрагменты лепной кухонной, столовой, а также античной керамики, орудия и наконечники стрел сарматского типа из черного металла, глиняные пряслица, украшения (бусы), бронзовая фибула среднелатенской схемы и др. Городище датируется I в. до н. э. — серединой I в. н. э.

L. A. Tsyndrovska, K. V. Korniienko

KHODOSIVSKE HILLFORT OF ZARUBYNTSY PERIOD

Khodosivske hillfort — northernmost the most famous Zarubynetska culture monument in the Middle Dnieper river valley, where were found the remains of the fortifications of the Zarubynetska culture (bank, ditch, pailing). There was examined a small area in the southern part of the hill where were detected a thick cultural layer and the building. In this archeological monument were found fragments of molded, most high grade and antique pottery, iron implements, arrowheads of Sarmatian type, clay spindle whorles, jewelry (beads), a bronze fibula of middle Laten, etc. The hillfort is dated between I century BC — middle I century AD.